

Malazgirt Zaferiyle Kilikya Ermeni Prenslüklerine Açılan Yol

Ali İpek

Özet

Sultan Alp Arslan ve kabraman ordusunun Bizanslılara karşı kazandığı 1071 Malazgirt Zaferi, sadece bu devlet ve İslâm dünyasıyla sınırlı kalmadı. Dünya tarihinin de gidişatını değiştiren bu hadise, bilhassa Ermeni toplumu için ikinci bir milat oldu. Bu toplum birinci miladını İslâmî fetihlerle yaşamış, Romalılar, Bizanslılar ve İranlıların tabakkümünden kurtuluşun derin nefesini almıştı.

Malazgirt Zaferi de Ermeniler'e Bizans sıkıntısından kurtuluşun, rahatlamamanın ve yeni bir siyasî oluşumlarının yolunu açtı. Kilikya bölgesi bu yeni oluşum için en uygun mekândı. Çünkü ilk Selçuklu akıncıları Batı Anadolu yönünde yol almış, âdeta şimdilik güneyi ihmal etmişlerdi. Dolayısıyla, gerek dâba önce bu bölgeye göç eden Ermeniler ve gerekse Malazgirt'te Bizans ordusuna katılan ve ancak savaşmadan bu ordudan ayrılan Ermeniler'in, yine bir Ermeni olan Philaretos'un öncülüğünde Kilikya'ya gelerek, bu Büyük Zaferle oluşan ortamdan yararlanarak, birer siyasî teşekkül haline gelmişler, Prenslükler kurma imkânını bulmuşlardı. Yaklaşık eş zamanlı kurulan Anadolu Selçukluları, Kilikya Ermenilerinin her fırsatta Müslüman Türklere karşı giriştikleri saldırılar, can ve mallarına kıymalarına

rağmen, bunları ortadan kaldırmak yerine, Türk devlet anlayışının bir tezahürü olarak, barış içinde yaşamak ve yaşatmanın siyasetini gütmüşlerdi.

Anabtar Kelimeler: Malazgirt, Zafer, Kilikya, Ermeni.

Giriş

Sultan Alp Arslan'ın 1071'de Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'e karşı kazandığı Malazgirt Zaferi'nin yansımaları sadece Selçuklu Devleti, İslâm dünyası ile sınırlı kalmadı. Bu Zafer, Kafkaslar, Yakınoğu, Ortadoğu ve Güney-doğu Balkan halkları açısından da önemli gelişmelere yol açtı.¹ Selçuklu hâkimiyeti Kafkaslarda artık nihâi olarak yerleşmiş oluyordu. Anadolu'nun kapıları Oğuz boylarına ardına kadar açılarak, bu coğrafyada Saltuklular, Mengüçükler, Danişmendliler ve Anadolu Selçukluları hüküm sürmeye başladılar.² Balkan halkları da bu zaferle Bizans'ın her türlü baskısından kurtuluş imkânını bulmuş, bağımsızlık yönünde adım atmaya başlamışlardı.³ Dolayısıyla Malazgirt Zaferi dünya tarihinde bir dönüm noktası, dünya siyasetinin yeniden şekillenmesi, insanlıkta yeni gelişmelerin yaşanmasına açılan bir kapıydı.⁴ Bu Zaferden en çok yararlanan toplumlardan biri de, Ermeniler olmuştu. İlk İslâmî fetihlerle rahat bir nefes alan bu toplum,⁵ Malazgirt Zaferiyle de bunun ikincisini yaşamışlardı. Çünkü Bizanslılar daha önce Ermeni toplumuna felaketler yaşatmış, farklı zulümlere maruz bırakmışlardı.⁶ Ermeniler bunun en son örneğini Romanos Diogenes'in

(*) Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

- (1) Hüseyinof, R. A. "Malazgirt ve Kafkaslar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10, 1968, s. 68.
- (2) Yinanç, M. Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul 1944, s. 80; Turan, O., *Doğu Anadolu'da Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi yay., İstanbul 1993, s. 50; Sümer, Faruk, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 1990, s.1-14,
- (3) Hüseyinof, s. 69.
- (4) Bk. Yinanç, s. 78-80.
- (5) Sebéos, *Histoire D'Heraclius*, (çev. F. Macler), Paris 1904, s.133; Gévond, *Histoire Des Guerres Et Des Conquetes Des Arabes En Armenie*, Fransızcaya (çev. Garabed V. Chahnazarian), Paris 1856, s. 14 İskender, Iskender, Fayiz Necib, *el-Fütübâtu'l-İslâmiyye li Bilâdi'l-Kürc*, İskenderiye 1988, s.70.
- (6) Bk. Başkumandan Simbat, *Vekayi-nâme*, (çev. Hrant D. Andreasyan), (Basılmamış nüsha, TTK Kütüphanesi) 1946, s. 38; Papaz, Grigor, Papaz Grigor, Urfalı Mateos *Vekayinâmesi Zeyli*, (Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan), TTK, Ankara 1987, s. 326; Yinanç, s. 70.

Malazgirt seferi sırasında, Sivas ve Tercan'da görmüşlerdi.⁷ Bu bakımdan Ermeni toplumu, Rumlardan nefret duyuyorlardı.⁸

Binaenâleyh Ermeniler, Bizanslıların Malazgirt'te yenilgiye uğramalarıyla âdeti bayram havası yaşamış, serbest hareket etmenin rahatlığına kavuşmuşlardı. Malazgirt Zaferiyle Bizans hâkimiyetinin ağırlıklarını üzerlerinden atan ve artık kendi başlarına hareket etme ortamını yakalayan Ermeniler, yeniden bir siyasî teşekkül haline gelmenin fırsatını ele geçirmiş bulunuyorlardı.⁹ Ermenilerin bu siyasî varlıklarını Doğu Ermeniyesi'nde ortaya koymaları mümkün değildi. Çünkü Selçuklu orduları sistemli ve kalıcı olarak burayı ele geçirmiş Bizans'ın Şark hâkimiyetine son vermişlerdi.¹⁰ Bu bakımdan Kilikya bölgesi, Ermeni prensliklerinin kurulması ve varlıklarını sürdürmeleri açısından cazip görünüyordu. Malazgirt sonrası Türk akınlarının daha çok Marmara yönünde ilerlemeleri, bir bakıma Kilikya'yı şimdilik ihmal etmeleri Ermenilerin işine yaramıştı.

Kilikya'da Ermeni Oluşumu

Adının ilkçağlardan kalma Gülek (Gülük) boğazından kaynaklı ve Luwi dilinden gelme olduğu üzerinde durulan Kilikya,¹¹ Toros dağları ve buradaki boğazlarıyla stratejik bir öneme sahipti. Anadolu ile Suriye arasındaki siyasî ve askerî irtibat Kilikya geçitleriyle sağlanıyordu.¹² Eskiden beri Anadolu, Suriye ve Akdeniz kültürlerinin yaşandığı, düzlük kısımlarının verimliliğiyle de bir cazibe merkezi olan Kilikya, Hitit, Asur, Pers, Roma, Bizans ve Müslümanların hâkimiyetinde kaldı.¹³

Kilikya'nın bu konumunun yanı sıra, Ermenilerin bu coğrafyaya geçişlerinin bazı siyasî, askerî ve sosyal nedenleri de vardı.

a- İlk İslâmî Dönem Suriye'deki Gelişmeler

Müslümanların Suriye yönündeki açılımları, Hz. Peygamber zamanında başladı.

İslâm ordusuyla, Bizanslıların da katıldığı Gassanî Arapları arasında yaşanan Mûte Savaşı (8/629) bunun ilk adımını oluşturdu.¹⁴ Hz. Peygamber'in İslâm ordusunun başında katıldığı Tebük Gazvesi (9/630), Suriye'ye atılan ikinci bir adımdı ve Müslüman Arap-Rum ilişkilerinin önemli bir safhasını oluşturdu. Tebük müstahkem mevkiinde karar-gah kuran İslâm ordusuna karşı savaşı göze alamayan kalabalık Bizans ordusu Şam'a çekilmişti. Savunmaya geçen Bizans ordusu üzerine saldırı emri vermeyen Hz. Peygamber, Tebük'te bir müddet kalarak ve bölgede Eyle gibi bir kısım yerleri İslâm hâkimiyetine katarak geri dönmüştü.¹⁵

Tebük'te Müslümanlara karşı beklentisini elde edemeyen Herakleios (610-641), bu sefer Yermük'te İslâm ordusunun karşısına çıktı (Safer 13/Mart 634). Fakat İmparator, bu savaşta da yenilerek, "Elveda Suriye" demek zorunda kaldı.¹⁶ Bu savaşta Ermeniler de Bizans ordusunda yer almış ve yine bir Ermeni olan Vahan Bizans ordusu komutanlığında bulunmuştu.¹⁷

Müslümanlar, Yermük olayını müteakip Suriye'yi tamamen İslâm hâkimiyetine

- (7) İpek, A., Ermenilere Rum Mezâlimi", *dünden bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara, 2003., s. 32-36.
- (8) Papaz Grigor, s. 326; Simbat, s. 38
- (9) Macler, F., "Armenia", *The Cambridge Medieval History*, Cambridge 1927, IV, 167.
- Ersan, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK, Ankara 2007, s.109
- (10) Bk. Streck, Streck, "Ermeniyeye", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB.yay. İstanbul 1993, IV, 321; Vasıliyev, A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (çev. A. M. Mansel), Ankara 1993., s. 448
- (11) Umer, Bilge, *Tarıbsel Adlar*, İnkılap, İstanbul 1993, s. 12
- (12) Bk. Morgan, Morgan, *Histoire People Armenien*, Paris. 1919, s.164;Lang, David Marshall, *Armenia*, London 1970, s. 200; Darkot, Besim, "Adan", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul 1978, I, 127.
- (13) Lang, *Armenia*, s. 200. Darkot, İA, I; 127.
- (14) İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, (nşr. M. es-Sakâ vd.), y.t.y. III-IV, 373.; Vakidi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, *el-Megazî*, Ed. Marsden Jones, London. 1966, II, 755-768; İbnü'l-Esir, İbnü'l-Esir, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, 1982, *el-Kâmil fi'l-Târib*, (nşr. C. J. Tornberg), Beyrut 1982: II, 234.
- (15) Bk. İbn Hişam, IV, 527; Taberi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Târibü'l-Ümem ve'l-Mülük*, Beyrut. 1407/1987, II, 341-350; Hitti, Hitti, Philip K., *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), Boğaziçi yay., İstanbul. 1989, I, 176; Kaegi, Woltere, *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, (çev. Mehmet Özey), Kaknüs yay., İstanbul 2000, s. 128.
- (16) Bk. el- Ezdi, Ebû İsmail Muhammed b. Adullah, *Fütübu's-Şam*, nşr. W. N. Lees, Kalkuta 1854, s. 213; (Belâzuri, s. 184,186; İbnü'l-Esir, II, 417.
- (17) el-Ezdi, s. 185; Abdülmün'im, Abdülmün'im Macid, *et-Târib es-Siyasiyye Li'd-Devleti'l-Arabiyye*, İskenderiyye. 1948, I, 185.

almış, el-Cezîre bölgesini de fethetmişlerdi.¹⁸ Muâviye b. Ebî Süfyan'ın Şam valiliği ve daha sonra hilafeti döneminde (41-60/661-680), İslâm ordularının bir deniz zaferinin de (Zatu's-Savarî 34/655) içinde bulunduğu Bizans cephesindeki fetih hareketleri artarak devam etti.¹⁹ Bu fetihler sonucu, daha önce alınan Antakya'nın (15/636) yanı sıra başta Tarsus olmak üzere, Maraş, Misis ve Adana gibi merkezler İslâm hâkimiyetine alınarak, Müslüman halkla meskun duruma getirilmiş oldular.²⁰ Bu şehirler daha sonra Avâsım ve Sugûr bölgesi adıyla Anadolu gazalarının hareket merkezleri olmuşlardı.

Ne var ki bu durum, Abbasî hilafetinin zaafa uğramasıyla, X. asrın ikinci yarısında son buldu. Bundan sonra Kilikya bölgesi Müslümanlara karşı başlatılan savaşlarla yeniden Bizans hâkimiyetine geçti.²¹ Fakat bölge, özellikle düzlük Kilikya verimliliği açısından bir cazibe oluşturuyor, aynı zamanda yeniden güneyden gelebilecek İslâm ordularının tehlikesiyle de karşı karşıya bulunuyordu.²² Bu bakımdan Kilikya geçitlerinin koruma altına alınması hususu Bizans siyasetinde ağırlık kazanıyordu. Konuyla ilgili olarak İmparator II. Nikeforos Fokas'ın (963-969) 964 yılında büyük bir gayret içinde olduğu görülüyor.²³ Bu çerçevede, savaş becerilerinden dolayı Ermenilerin, Müslümanlardan boşaltılan kalelere, bilhassa da Toroslara yerleştirilmeleri, İmparatorluk siyasetine daha uygun bulunuyordu.²⁴ Bunun üzerine başta II. Nikeforos Fokas olarak, Bizans İmparatorları göçmen asilzâde Ermeni ailelerinden bir kaçını dağlık Kilikya'ya yerleştirmek yoluna gitmişlerdi. Bu aileler, kendilerine tahsis edilen merkezlerde varlıklarını sürdürecektir ve buradaki geçitlerin savunmasında bulunacaklardı.²⁵ Bu durum, Ermenilerin müteakip yıllarda güneye göçlerinin önünü açmış ve bölgede kuracakları siyasi oluşumlarının zeminini hazırlamıştı.²⁶

b) Müslümanların Ermeniyeye Fetihleri

Kilikya Ermenilerinin önemli bir bölümünün kaynağını Doğu Ermenileri oluşturuyor.

Bunların Anadolu'nun iç kısımlarına göçlerinin başta gelen nedenleri arasında Müslümanların, Ermeniyeye fetihleri ve bağlı olarak Bizans siyaseti geliyor. Ermeniyeye'deki fetih hareketleri, önce Müslüman Araplar ve daha sonra ise Selçuklular tarafından sürdürülmüş oldu.

1- Ermeniyeye'de İlk İslâmî Dönem Fetih Hareketleri

İslâm ordularının Ermeniyeye fetihleri Hz. Ömer döneminde (13-23/634-644) başladı. Ancak bunlar birer keşif ağırlıklı fetih hareketleriydi, pek kalıcı olmadılar.²⁷ Bölgede asıl kalıcı fetih hareketleri Hz. Osman döneminde (23-35/644-656) gerçekleştirildi. Bizans Ermeniyesi'nin merkezi Erzurum'un (Theodisiopolis, Kalikala) İslâm hâkimiyetine alınışıyla (24/25/645-646) başladı. Habib b. Mesleme komutasındaki İslâm ordusu, bundan sonra Bagrevand (merkezi Eleşkirt), Taron (merkezi Muş), Van gölü havzası (Vasपुरakan), Apahunik (Bâcüneys, merkezi Malazgirt), Ararat, Şirak (merkezi Ani) ve Vanand (merkezi Kars) bölgelerini İslâm hâkimiyetine kattı. İran Ermeniyesi'nin merkezi Dvin'i de yeniden fetheden Habib b. Mesleme, hareketine devamla son karargahını Tiflis'te kurdu.²⁸

(18) Bk. Belazuri, s. 187, 223, 236-252; İbnü'l-Esir, II, 495-501, 532-536; Vasiliyev, s.307.

(19) Bk. Belazuri, s. 259 vd.; İbnü'l-Esir, III, 117; Hitti, I, 253; Abdül-mün'im, I, 245; Kaegi, s.364.

(20) Belazuri, s. 259-261; Kaegi, s.365; Brooks, E.W, "The Arabs In Asia Minor (641-750), From Arabic Sources", *The Journal of Hellenic Studies*, 1998, s. 189,191; Uçar, Şahin, *Araplar'ın Anadolu Seferleri*, Şüle yay., İstanbul 2012, s. 74-76.

(21) Ostrogorsky; 1991,269; Vardan, Vardan, Müverrih, "Türk Fütuhâtı Tarihi", (çev. Hrant D. Andreasyan) *Tarih Semineri Dergisi* I-II, İstanbul. 1937, s. 163;Morgan, s.162-163.

(22) Pasdermaciyan, Herand, *Tarih-i Ermenistan*, (Farsçaya çev. Muhammed Kadi), Taharan 1369, (s. 234.

(23) Ostrogorsky, s. 269 vd.; Morgan, s. 162-163.

(24) Bk. Morgan, s.162; Pasdermaciyan, s. 234-35.

(25) Pasdermaciyan, s.234-35; Ersan, s.107-109.

(26) İbn el-Kalanisi, Ebî Ya'la *Hazma, Zeylu Târihi Dimaşk*, Beyrut. 1908, s. 25; Koçaş, Sadi, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Altnok Matbaası, Ankara. 1967, s. 34.

(27) (Bk. Halife, 1993:118; Ya'kubi, 1358: II, 139; Taberî, 1987: IV, 247; İbn A'sem, 1986: I, 341,346).

(28) Ermeniyeye fetihleriyle ilgili şimdilik bk. Belazuri, s.280-292; Taberî, V, 245; 1 İbn A'sem el-Küfî, Ebû Muhammed Ahmed, *Kitâbu'l-Fütûb*, Beyrut 1986, I, 345; İbnü'l-Esir, III, 84 vd.; Astarcıyan, K. L, *Târibü'l-Ümmeti'l-Ermeniyeye*, Musul 1951, s.163; Gevond, s. 12; Manandian, H. A., *The Trade And Cities of Armenia in Relation to Ancient World Trade*, ed. N. G. Garsoian, Lisbon.1964, s. 169; Grousset, René, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras yay., İstanbul 2005, 485, 522.

Dönemin adıyla Ermeniyeye, sürdürülen bu fetih hareketleriyle İslâm hâkimiyetine alınmış, Müslüman halkın Erzurum, Malazgirt, Ahlat, Erciş ve Dvin gibi önemli merkezlerle yerleştirilmesiyle de kalıcı duruma getirilmiş bulunuyordu.²⁹ Bu durum, belki çoğunluğunu Ermeni ailelerinin oluşturduğu yerli halkın Bizans topraklarına göç etmelerine neden oluyordu. Erzurum bunun bir örneğini oluşturuyor. Bizans Ermeniyesi'nin merkezi olan bu şehir, İslâm hâkimiyetine alındıktan sonra, Şam'dan gönderilen iki bin Müslümanın buraya yerleştirilmesiyle, içlerinde Ermenilerin de bulunduğu yerli halkın birçoğu Bizans topraklarına göç etmişti.³⁰ Bununla beraber Doğu Ermenilerinin Orta Anadolu'ya ve buradan da Kilikya bölgesine göçlerinin en yoğun olanı Selçuklu akınlarıyla yaşandı.

2- Ermeniyeye'de Selçuklu Akınları

Selçukluların Ermeniyeye akınları ve Ermenilerle olan ilişkileri, Çağrı Bey'in Batı'ya düzenlediği keşif seferiyle (1018-1021) başladı. Çağrı Bey bu seferiyle Van gölü havzası (Vasurakan) başta olmak üzere, Doğu Anadolu'da bulunan Ermenilere korku salmış, Bizanslıları da endişelendirmişti.³¹ Bu sırada Ardżruni ailesinden Vasurakan Kralı Senerkim-Hohannes, Çağrı Bey karşısında zor durumda kalmış, bu akınlardan gördükleri ve duyduklarından fazlasıyla kaygı duymuştu.³² Ardżruni Kralı, bu durum karşısında Bizanslılarla anlaşarak, idaresinde bulunan yerlerin tamamını, Fırat'a kadar olan Sivas yöresinin kendisine verilmesi karşılığında İmparatorluğa bırakmış oldu.³³

Çağrı Bey'in Batı seferi, Bizanslıların Doğu'ya önem vermelerini, gelebilecek yeni akınlara karşı tedbir almalarını, aynı zamanda bölgeye hâkim olmalarını gündeme taşıdı. Bu yönde ilk adım İmparator II. Basileios (976-1025) tarafından atıldı. Bu sırada Bulgarlarla meşgul olan Basileios, geri döner dönmez Doğu seferine çıktı (1021).³⁴ Böylece Doğu Ermenileri Batıdan II. Basileios'un, Doğudan ise Selçuklu akınlarının tehdidiyle karşı kar-

şıya gelmişlerdi.³⁵ Aslında bu durum İmparator'un işini kolaylaştırmış olmalı. Nitekim Ermenilerin bir bölümü anlaşarak, bir kısmı da güç kullanılarak Basileios'un hâkimiyetini kabullenmek durumunda kalmışlardı.³⁶ Bunun akabinde Ermenilerin Bizans ülkesine göçlerinin başladığı, bunların genelde Sivas ve Kayseri yöresinde yerleştikleri ve zamanla da Kilikya'ya geçtikleri görülüyor.³⁷

Bizans'ın Doğu Anadolu'yu ilhak siyaseti çerçevesinde önemli bir adım da IX. Konstantin Monomak (1042-1055) tarafından atıldı. İmparator, önce Ani Kralı II. Gagik'i İstanbul'a davet ederek, Bagratuni Hohannes-Simbat'ın bu şehri kendisinden sonra Bizans'a bırakacağıyla ilgili vasiyetnâme-yi hatırlattı.³⁸ Konstantin, bundan sonra bir ordu göndererek, Ani'yi teslim aldı (1045).³⁹ Böylece Ani Bagratunilerinin hâkimiyeti son bulmuş oluyordu.⁴⁰

Bütün bunlar, Bizanslıların öteden beri sürdürdükleri Kafkasya ve Ermeniyeye hâkim olma siyasetlerinden, bilhassa bu dönem Selçuklu akınlarını durdurmak, bunlara karşı tedbir alma düşüncesinden kaynaklıydı. Ancak Bizanslılar, her türlü tedbirlere başvurmalarına rağmen, Selçuklu akınlarının önüne geçmiş olamadılar.⁴¹ Belli ki bu milletin geleceğinin temelleri atılıyor ve kader bu yönde cereyan ediyordu. Nitekim Oğuz boylarının Batı yönündeki akınları 1047 yılı itibariyle çok sistemli ve düzenli bir şekilde devam etti. İlginçtir, bu ilk akınların başında genelde Selçuklu hanedanından birinin bulunması dikkat çekiyor.

(29) Bk. Belazuri, s. 378; Manandian, *The Trade*, s. 133).

(30) Bk. Belazuri, s. 278.

(31) Mateos, Urfalı, *Vekayi-Nâme*, (çev. Hrant D. Andreasyan), Ankara 1987, s. 48; Grousset, s. 540; Sevim, Ali, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, TTK yay., Ankara 1983, s. 11-12.

(32) Grousset, s. 540.

(33) Streck, *İA*, IV, 320; Grousset, s. 540-41.

(34) Vasiliyev, s. 398; Grousset, s. 527, 535.

(35) Grousset, s. 540.

(36) Vasiliyev, s. 398; Ostrogorsky, s. 291; Grousset, s. 541.

(37) Süryani Patrik Mihail, *Vakayinâme*, (Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan), TTK basılmamış nüsha, 1994, s. 47,71; Grousset, s. 541-42.

(38) Süryani Mihail, s. 30; Vardan, s. 174; Ostrogorsky, s. 292; Grousset, s. 543-563.

(39) Süryani Mihail, s. 31; Ostrogorsky, s. 309; Macler, IV, 166.

(40) Streck, *İA*, IV, 320.

(41) Bk. Vasiliyev, s. 399.

Musa Yabgu'nun oğlu Hasan Bey 1047 yılında Van gölü havzasına girdi. Ne var ki bu şehzâde ve yanındaki arkadaşlarından birçoğu Beçni kalesi civarında Bizans müttefik ordusu tarafından pusuya düşürülerek şehit edildiler.⁴² Bunlar, Anadolu'nun bu millete yurt edinilmesi yolunda verilen ilk şehitlerdi. Bu hadiseden sonra İbrahim Yinal komutasındaki Selçuklu ordusunun Bizanslılara karşı kazandığı Hasankale Zaferi (1048), Doğu Anadolu'da atılan önemli bir adımdı. Selçuklu ailesinden Kutalmış Bey (1053), Sultan Tuğrul Bey (1054) ve Yakuti Bey de (1058) Anadolu'nun doğusuna gelerek fetihlerde, askerî harekatta bulunmuşlardı.⁴³

1045 yılında İmparatorluk hâkimiyetine geçen Ani'nin Sultan Alp Arslan tarafından alınmasıyla (16 Ağustos 1064) Bizans'a büyük bir darbe vurulmuştu.⁴⁴ Bunun devamında Kars'ın Kral Gaçik (Apas oğlu) tarafından önce Sultan Alp Arslan'a teslimi, hemen sonrasında ise, Zamantı ile birlikte geniş bir emlak karşılığında Bizans İmparatoru Konstantin Dukas'a bırakılmasıyla,⁴⁵ Vanand (merkezi Kars) krallığı da son bulmuş oluyordu. Nihayet 1071 Malazgirt savaşıyla Doğu'da Bizans'a son bir darbe indirilmiş ve Türk akıncılarına Anadolu'nun kapıları açılmış oluyordu.⁴⁶ Oğuz boylarının Anadolu akınları bundan sonra gün geçtikçe ilerleme kaydediyordu. Bu sırada Balkanlarda Peçeneklerle mücadele eden Bizanslıların, Ermeniy'e'deki birliklerini geri çekmeleri ve iç isyanlar Selçuklu akınlarını kolaylaştırıyordu.⁴⁷

Selçukluların Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmında hâkim duruma gelmeleri, buradaki Ermenilerin Orta Anadolu ve güneye inmelerini zorluyordu.⁴⁸ Dolayısıyla Ermeniler Fırat boyları, Toroslar, Kilikya, Malatya, Maraş ve Urfa'da yoğunlaşmaya başlamışlardı.⁴⁹

Malazgirt Savaşında Ermeniler

Dönemin Bizans İmparatoru Romanos Diogenes (1068-1071), Malazgirt savaşının

yaşanacağı doğu seferine çıktığı zaman (13 Mart 1071), ordusunda Ermenilere de yer vermişti.⁵⁰ Ancak Bizanslıların gerek öteden beri Ermeni toplumu üzerinde sürdürdükleri dinî, siyasî baskı⁵¹ ve gerekse Romanos'un bu seferi sırasında aynı kesime karşı göstermiş olduğu şiddet, Ermeni milletinde infaile neden olmuş, nefret uyandırmış, yeni bir kırgınlık meydana getirmişti.⁵² Bu bakımdan İmparator Romanos'un ordusunda bulunan Ermeniler savaşa gönüllü değillerdi. Nitekim, Süryani Mihail'in kaydına göre,⁵³ Ermeni askerleri daha başında savaşı terk edip kaçmışlardı. Bizans'ın yenilgiye uğramasının bu toplumun lehine olacağı açıktı. Bir bakıma da Ermeniler, bu davranışlarıyla daha önce Rumlardan çektiklerinin acısını çıkarmak istemişlerdi. Dolayısıyla bu toplum, Malazgirt Zaferiyle rahat bir nefes almış ve serbest hareket etmenin hazzını yaşamışlardı.

Bu rahatlama Ermenileri yeniden bir araya gelme ve bir siyasî varlık ortaya koyma yönünde arayışa yönlendirmiş oluyordu. Haliyle Malazgirt Zaferi bu topluma, o dönem kendileri için en uygun mekân olan Kilikya'da prenslikler kurma yolunu açmıştı.

Malazgirt Zaferi ve Kilikya Ermeni Prenslikleri

1071 sonrası Anadolu'da önemli gelişmeler yaşanıyordu. Oğuz boyları bu coğrafyanın hemen her köşesinde yurt edinme hareketlerini sürdürürken, Ermeniler de gü-

(42) Bk. Yinanç, s. 45-46; Kafesoglu, Kafesolu, İbrahim, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", *Türkiyat Mecmuası*, XIII, İstanbul 1958, s. 117-130.

(43) Geniş bilgi için bk. Mateos, s. 48, 86-87; Simbat, s. 35; Pasdermacıyan, s.196-97; Yinanç, s.49; Turan, O., *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1993, s.131.

(44) Bk. Mateos, s. 121; Hüseyin, Sadruddin Ebû'l-Hasan Ali b. Nasr b. Ali, *Abbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, (çev. Necati Lügal), Ankara 1943, s.36; Vardan, s. 177.

(45) Simbat, s. 41; Morgan, s.153-155; Yinanç, s. 59.

(46) Yinanç, s.78-79; Pasdermacıyan, s. 232.

(47) Vasiliyev, s. 399.

(48) Morgan, s.163; Grousset, s.614.

(49) Macler, *The Cambridge*, IV, 167; Streck, *IA*, IV, 321; Turan, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi yay., İstanbul 1999, s. 68.

(50) Süryani Mihail, s. 26; Mateos, s.140.

(51) Pasdermacıyan, s. 232.

(52) Bk. Papaz Grigor, s. 326; Simbat, s. 38; Yinanç, s. 70.

(53) Vekayinâme, s. 26.

neyde siyasî teşekkül haline gelmenin fırsatını yakalamışlardı. Bu bölgede birden fazla kurulan Ermeni Prenslüklerinden Philaretos Brachamios, Rubenler ve Hetumlular bunların önemlilerini oluşturuyordu.

l- Philaretos Brachamios'un Kurduğu Ermeni Prenslüğü

Bizans'ın Malazgirt'te yenilgiye uğramasının hemen akabinde, Kilikya'da bir siyasî oluşum yönünde ilk adım atan Philaretos Brachamios, Van gölü havzası (Vasporakan) Ermenilerindendi (Ardzuniler).⁵⁴ Çocukluğunu Adıyaman'da (Hısn-ı Mansur) geçiren Philaretos, zekası ve cesaretiyle öne çıkmıştı.⁵⁵ İlerleyen zamanda becerisiyle de dikkat çeken bu şahıs, Bizanslılar tarafından Malatya-Antakya hattının savunmasından sorumlu Beylerbeyi (Domestikos) görevine getirildi.⁵⁶ Malazgirt'te ciddi bir tutum sergilemeyen Philaretos,⁵⁷ savaş sonrasında Ermenilerle birlikte, ortada kalmış Frank askerlerini de etrafında topladı.

Malazgirt Zaferinin Anadolu'da meydana getirdiği siyasî boşluktan yararlanan Philaretos, dağlık Kilikya'da bulunan Ermenilerin de katılımıyla 1074'te Maraş merkezli bir Prenslük kurmayı, Bizans generalliğine tercih etmiş oldu.⁵⁸ Bu şahıs, her siyasî teşekkülde görülen hâkimiyet sınırlarını yarma, daha güçlü bir duruma gelme anlayışından hareketle Misis, Gökşun (Keysun), Ra'ban, Anazarba, Urfa (1077), Ceyhan havalisi, Fırat boylarını ve bu arada Malatya'yı da ele geçirerek, Antakya'ya girdi (1078). Philaretos, Bizans'a bağımlı olarak varlığını sürdüren Sasun Ermenilerine karşı verdiği mücadele sonucu Sumeysat (Samsat), Harput, Palu ve Elbistan gibi yerleri de hâkimiyetine kattı.⁵⁹ Bu arada Kilikya'nın en önemli bir merkezi olan Tarsus da, Philaretos'un hâkimiyetinde bulunuyordu.⁶⁰

Philaretos, bütün bu gelişmeleri Ermenilerin bölgede şimdiye kadar Bizans'a karşı gösteremedikleri bir tavırla, bağımsız ve rahat bir hareketle ortaya koyuyordu.⁶¹ Bunun

mesnedini, dayanak noktasını ise Malazgirt sonrası Anadolu'da sürdürülen yoğun Selçuklu akınları ve buna bağlı olarak Bizans'ın içinde bulunduğu iç ve dış sıkıntılar oluşturuyordu.⁶² Dolayısıyla dünya tarihi ve milletler üzerinde iz bırakan Malazgirt Zaferi, Ermeni Prensi Philaretos'un da işine yararmıştı. Bu vesile ile Bizans'a karşı başkaldırabilen Philaretos, geniş bir alanda, çok sayıda merkezde hâkim duruma gelmiş bulunuyordu.⁶³

Ne var ki Philaretos'un idaresindeki yerlerde yönetici ve halka karşı zulme varan bir kısım davranışlarda bulunması, kendisinden nefret duyulmaya yol açtı. Urfa ve Antakya halkları bunların başında geliyordu.⁶⁴ Bu durum, Philaretos'un kurduğu prensliğin sonunu hazırladı.

Mateos'un zalim ve müstebid olarak kaydettiği⁶⁵ Philaretos'un bu durumuna tahammül edemediği anlaşılan Antakya şahnesi İsmail ile prensin oğlu Urfa valisi Barsam anlaşarak, Süleymanşah'ı Antakya'ya davet ettiler.⁶⁶ Bunun üzerine büyük bir titizlikle ve saklı tutmak suretiyle Antakya'ya gelen Süleymanşah, muhasara ve içten de aldığı yardım sonucu bu şehri hâkimiyetine aldı (1084/85). Philaretos bu sırada Urfa'da bulunuyordu. Haberi olunca da yapacağı bir şey kalmamıştı.⁶⁷ Bu arada diğer Selçuklu Emirleri de 1082-1085 yıllarında Kilikya bölgesinde sürdükleri akınlarla, Philaretos'un hâkimiyetinde bulunan yerleri ele geçirmişlerdi.⁶⁸

(54) Mateos, s. 147; Ersan, s. 37.

(55) Mateos, s.147; Abû'l-Farac, Georgy (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, (çev. Ö. Rıza Doğrul), Ankara 1987, I, 331; Anna Komnene, *Alexiad*, (çev. Bilge Umar), inkişap kitabevi, İstanbul. 1996, s.194

(56) Vardan, s.180; Anna Komnene, s.194; Turan, *Türkiye*, s. 68; Yinanç, s. 71.

(57) Turan, *Türkiye*, s. 68.

(58) Bk. Süryani Mihail, s.30-31; Mateos, s. 147 vd.; Ebu'l-Ferec, I, 331; Turan, *Türkiye*, s. 68.

(59) Geniş bilgi için bk. Mateos, s.147 vd.; Süryani Mihail, s.30-31; Ebu'l-Ferec, I, 331; Vardan, s. 180; Anna Komnene, s.194; Lang, s. 201; Turan, *Türkiye*, 68.

(60) Macler, *Cambridge*, IV, 168; Yinanç, s.121; Ersan, s. 38.

(61) Bk. Vardan, s.180; Anna Komnene, s. 194.

(62) Vasiliyev, s. 443-44; Turan, *Türkiye*, s. 40.

(63) Yinanç, s. 118-121.

(64) Mateos, s.161; Ebu'l-Ferec, I, 331; Turan, *Türkiye*, 69.

(65) Vekayinâme, s. 147.

(66) İbnü'l-Esir, X, 138; Mateos, s.161; Süryani Mihail, s. 31; Ebu'l-Ferec, I, 331; Anna Komnene, s.194; Yinanç, s.122.

(67) Mateos, s.161.

(68) Mateos, s. 162; Yinanç, s.122-125; Turan, *Türkiye*, s. 69-71.

Çaresiz kalan Philaretos, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'a başvurarak, yıllık vergi vermek ve vasalı olmak suretiyle eski yerlerinin kendisine verilmesini istemiş, bu sırada İslâm dinini de kabul etmişti.⁶⁹ Melikşah, Philaretos'a Urfa'yı dirlik olarak verdi ise de, şehir halkının bu şahsı istememesi üzerine, eski merkezi Maraş emirliğine tayini uygun bulundu.⁷⁰ Sefil duruma düşmüş olan bu Ermeni Prensi, Maraş'ta bir müddet yaşadıktan sonra, burada hayatını kaybetti (1086/1087).⁷¹ Philaretos'un ölümünden önce yeniden Hıristiyan olduğu ve bu din üzerine öldüğüne yer veriliyor.⁷²

Böylece Malazgirt Zaferiyle oluşan ortamdan yararlanılarak kurulan Philaretos Ermeni Prensligi, kurucusunun ölümüyle son bulmuş oluyordu (1087). Bu durum, Malazgirt Zaferinin sadece Türklerin değil, aynı zamanda Ermeni toplumunun da önünü açtığı ilk örneğini oluşturuyordu.

Philaretos'un ölümü ve kurduğu prensliğin son buluşu, Kilikya'da kurulan prensliklerin gelişmelerine zemin hazırladı.⁷³ Ayrıca Süleymanşah'ın Suriye Selçuklu Sultanı Tutuş'a karşı giriştiği savaşta hayatını kaybetmesi (1086) ve Anadolu'da 1092 yılına kadar sürecek olan fetret döneminin, Kilikya'daki yeni gelişmelere fırsat oluşturduğunu da göz ardı etmemek lazım. Buna ilaveten, I. Haçlı Seferinden sonra Türklerin sahillerden iç bölgelere çekilmeleri, Kilikya Ermeni Prensliklerinin kurulmaları ve güçlenmelerini mümkün kılmıştı.⁷⁴ Ancak bütün bu gelişmelerin ortaya çıkışının baş saikası, hareket noktası Malazgirt Zaferiydi. Bu süreçte Kilikya'da kurulan Ermeni Prensliklerinin en önemli ve aynı zamanda en uzun ömürlü olanı, Rubenler ailesi tarafından kurulandı.

2- Rubenler Ermeni Prensligi

Prenslığın kurucusu olan Ruben (Ruben) adındaki şahıs, Kapadokya'da ikamet eden son Bagratuni Kralı II. Gagik'in samimi dostu veya azatlısı yahut akrabalarından

biriydi.⁷⁵ Ruben, II. Gagik'in Rumlar tarafından öldürülmesi üzerine (1079),⁷⁶ Bizans'a karşı takındığı bir tavırla Kilikya'nın dağlık bölgesinde (Kozan dağları) bir Prenslik kurarak (1080), bağımsız olarak hareket etmeye başladı.⁷⁷ Prens Ruben bu hareketiyle Doğu Ermeni devletinin bir devamı sayılacak Kilikya Ermeni Baronluğunun temelini oluşturmaya çalışıyor ve gün geçtikçe de güçleniyordu. Kilikya'daki diğer Ermeni Prenslikleri de Onun başkanlığını kabullenerek, kendisine yardım etmişlerdi. Böylece daha güçlü duruma gelmiş olan Ruben, Toroslardaki Bizans hâkimiyetini sonlandırarak, bölgenin idaresini eline geçirmiş oldu.⁷⁸

Bu suretle yeniden canlanan, ancak şimdi Anadolu'nun güneyinde ortaya çıkan Ermeni hâkimiyeti, Kilikya'nın muhtelif yerlerinde yaklaşık üç asır Ruben-oğulları adıyla hüküm sürmüş olacaktı.⁷⁹ Dolayısıyla Malazgirt Zaferinin Ermeni toplumu üzerindeki bir olumlu yansıması da bu şekilde kendini göstermiş oluyordu.

Rubenler ailesi, I. Rubenden sonra yerine geçen oğlu I. Konstantin döneminde (1095-1100) daha güçlü bir duruma geldi. Babasının siyasetini takip eden Konstantin, Kilikya'da başta Vahga (Feke) olmak üzere, bölgede Bizanslılara ait birçok kaleyi ele geçirdi.⁸⁰ Bu Prens döneminde tahakkuk eden I. Haçlı Seferi (1096), Ermenilerin de işine yaramıştı. Haçlılarla ittifak kuran Konstantin, gücünü daha artırmış, bu insanlara gösterdiği yakınlık ve yapmış olduğu yardımdan dolayı, kendilerinden "Baron" unvanını almış bulu-

(69) Mateos, s. 170-171; Süryani Mihail, s.31; Vardan, s. 183; Yinanç, s. 124.

(70) Ebu'l-Ferec, I, 333; Yinanç, s. 124; Sevim, s. 25.

(71) Süryani Mihail, s. 31; Ebu'l-Ferec, I, 333.

(72) Aynı yerler.

(73) Turan, *Türkiye*, s. 148.

(74) Aynı eser, s.40.

(75) Morgan, s. 161; Macler, *Cambridge*, IV, 168; Vardan, s. 188; Streck, *IA*, IV, 321.

(76) Mateos, s. 158; Simbat, s. 46; Vardan, s. 182; Pasdermaciyan, s.240.

(77) Morgan, s. 161-162,166; Macler, *Cambridge*,IV, 167; Pasdermaciyan, s. 235; Streck, *IA*, IV, 321; Ersan, s.109.

(78) Süryani Mihail, s. 47; Macler, *Cambridge*,IV, 167-168; Hüseyinof, s. 70; Koçaş, s. 34.

(79) Süryani Mihail, s. 47; Pasdermaciyan, s. 284; Streck, *IA*, IV, 321.

(80) Mateos, s.191; Simbat, s. 47; Morgan, s. 166; Macler, *Cambridge*, IV, 168.

nuyordu.⁸¹ Bu durumda Rubenler ailesinin Baronluk dönemi (1096-1198) başlamış oluyordu.⁸²

Ermeniler, bu dönem Haçlılardan büyük yardım görmüşlerdi. Toros dağlarında hüküm süren Ermeniler, Haçlıların gelişiyle, düzlük kısımlara inebilmişler, Bizanslılara karşı mücadelede yine bu Haçlı insanları yanlarına almışlardı.⁸³ Rubenlerin başını çektiği aynı Ermeniler, Malazgirt'in kendilerine sağladığı imkânları âdeta görmezlikten gelerek, Türklere karşı verdikleri mücadelelerde de Haçlılardan destek görmüşlerdi.⁸⁴ Binaenâleyh, Ermeniler lehine cereyan eden bu siyasî ortamda, Mateos'un ifadesine göre,⁸⁵ Konstantin birçok şehre hâkim duruma gelmiş, Torosların büyük bir bölümünü eline almış bulunuyordu.

Konstantin'in ölümüyle (1100) yerine geçen oğlu I. Toros döneminde (1100-1129), Kilikya Ermeni Baronluğu yeni gelişmeler yaşadı.⁸⁶ Bunların elde edilmesinde gerek Haçlı yardımı ve gerekse Anadolu Selçuklularının 1107 yılından itibaren yeni bir fetret dönemi yaşamış olmalarının etkili olduğu anlaşılıyor. Bu çerçevede Baron Toros, Haçlıların desteğiyle hem Bizanslılara ve hem de Türklere karşı mücadelelerini sürdürerek, Anazarba'yu İmparatorluğun elinden almış oldu.⁸⁷ Bunun dönemindeki gelişmelerin bir bölümü de, idaresindeki merkezlerin mamur duruma getirilişi ve Kiliselerin kuruluşunda görülüyor.⁸⁸

Kilikya Ermeni Baronluğu, I. Toros'tan sonra (1129) idarenin başına geçen kardeşi I. Leon döneminde (1129-1137) de gelişmelerini sürdürdü.⁸⁹ Mateos'un ifadesine göre,⁹⁰ Leon, Ruben ailesi Prenslерinin en meşhuru, ancak dönemindeki hâkimiyet ve hayatının akıbeti bakımından en bedbaht olanıydı. Çünkü bu dönem Anadolu'da güçlü bir siyaset hâkimdi. Selçuklu-Danişmendli ittifakı bunun mesnedini oluşturuyordu. I. Toros'un ölümünden yararlanmak isteyen Haçlılar da Kilikya'ya girmek için harekete geçmişlerdi.⁹¹ Diğer yandan Ruben ailesinin başından beri

karşısına aldığı Bizanslılar da güçlü dönemlerini yaşıyorlardı. Şahsiyetli oluşu, tutarlılığı ve becerisiyle tanınan II. Yuannes (1118-1143) bu sırada İmparatorluk tahtında bulunuyordu.⁹²

I. Leon, bu zorluklara rağmen, idaresinin başlarında önemli açılımlarda bulundu. O, Misis, Adana ve Tarsus gibi Kilikya'nın önemli merkezlerini ele geçirdi (1132-33).⁹³ Bazı Ermeni tarihçileri, Leon'un Selçuklu akınlarına karşı da başarılı savunmada bulunduğunu, bunları birkaç sefer geri çevirdiğini ileri sürüyorlar.⁹⁴ Baron Leon'un, Müslümanlara karşı verilen mücadelelerde Frank Kralı Roger'in yanında bulunarak, Halep seferine katıldığına da yer veriliyor.⁹⁵

Baron Leon'un bu başarılı gidişatı fazla uzun sürmedi. Danişmendli Emir Gazi'nin Kilikya'ya girmek üzere olan Haçlıları yenilgiye uğratarak, başlarındaki Bohemond'u öldürmesi, Leon'un kalelerinin kapılarını Türklere kapatmasına, bunun ötesinde bazılarının canlarına kıymasına neden oldu.⁹⁶ Fakat Baron'un bu davranışı, Emir Gazi'nin Kilikya'ya girmesi ve birçok kaleyi ele geçirmesine engel olamadı. Bu durumda yapacak bir şeyi kalmayan Leon, Emir Gazi'nin karşısında tezellül göstererek, Türk topraklarına saldırı düzenlemeyeceği ve yıllık vergi ödeyeceği sözünü vererek, anlaşmaya vardı.⁹⁷ Gerçi verdiği sözde durmayarak, yıllık vergisini göndermeyen Leon, âdeta bunun cezasını hâkimiyetinin sonlarında Bizanslılardan gör-

(81) Morgan, s. 166; Macler, *Cambridge*, IV, 168; Yıncı, s.71.

(82) Morgan, s. 161.

(83) Pasdermacıyan, s. 237-240; Sümer, Faruk, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar" (Fetihten XVIYüzyılın ikinci yarısına kadar)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1/1, Ankara 1964, s. 4.

(84) Mateos, s. 232; Pasdermacıyan, s. 245; Turan, *Türkiye*, s. 151; Er-san, s. 68.

(85) *Vekayinâme*, s. 201.

(86) Pasdermacıyan, s. 239.

(87) Macler, *Cambridge*, IV, 169; Pasdermacıyan, s. 239.

(88) Macler, *Cambridge*, IV, 169.

(89) Simbat, s. 52; Ebu'l-Ferec, II, 363; Pasdermacıyan, s. 241.

(90) *Vekayinâme*, s. 259.

(91) Turan, *Türkiye*, 170.

(92) Ostrogorsky, s. 348.

(93) Simbat, s. 52; Pasdermacıyan, s. 241.

(94) Bk. Mateos, s. 263; Pasdermacıyan, s. 241.

(95) Mateos, s. 263; İbn el-Kalanisi, s. 200.

(96) Ebu'l-Ferec, II, 363.

(97) Ebu'l-Ferec, II, 363; Turan, *Türkiye*, s. 170-171.

dü. 1136 yılında Leon'a karşı harekete geçen İmparator Yuannes, Kilikya'da Tarsus, Adana, Misis ve Anazarba'yı zaptetmekle kalmadı, Ermeni Baronu ve oğullarını da esir alarak İstanbul'a götürdü.⁹⁸

I. Leon'un esir olarak götürüldüğü İstanbul'da 1139 yılında ölümüne kadar Kilikya Ermeni Baronluğu bir ara dönem geçirmiş oldu.⁹⁹ Anadolu Selçuklu devleti bu sırada güçlü dönemini yaşadığı, Kilikya'da ise böyle bir ortam bulunduğu halde, bölgedeki Ermeniler ve idarelerine bir son vermeyi gündemlerine bile almamışlardı. Ermenilerin Malazgirt Zaferiyle elde ettikleri imkânlar, bir bakıma yine Selçuklular tarafından müsamaha görüyordu. Bu da gösteriyor ki Bizanslılarda karşı oldukları bir millet yahut devleti yok etme, Selçuklularda ise barış içinde yaşatma siyaseti hâkimdi.

Leon'un beş oğlundan bir olan II. Toros (1143-1168), babasının ölümü üzerine İstanbul'dan kaçarak, önce Kıbrıs'a ve buradan da Antakya'ya geçti. Amanosları aşarak Kilikya'ya ulaşan Toros'un ilk işi babasının öcünü almak yönünde bölgedeki Ermenileri Bizans'a karşı mücadeleye teşvik etmek oldu.¹⁰⁰ Baron Toros, Bizans'a karşı ilk hamlesini Feke kalesini yeniden hâkimiyetine almakla başlattı. Toros, Kilikya Ermeni Baronluğunu âdeta yeniden kurmanın adımlarını atıyordu. Kardeşlerinden Stefan ve Mileh de yanında yer almışlardı.¹⁰¹ Müteakip hareketlerle, Bizans'a ait birçok müstahkem yerler Toros'un eline geçti.¹⁰² Süryani Mihail'in kaydına göre,¹⁰³ Ra'ban'a gelen bu Ermeni Baron'u, Malazgirt Zaferiyle kendilerine fırsat ortamı oluşturan ve şimdi bölgede akınlarda bulunan Türklerden üç bin kişinin canına kıydı. Anazarba, Adana ve Sîs gibi Kilikya'nın önemli şehirlerine yeninde hâkim olan II. Toros, daha güçlü bir duruma gelmiş oldu.¹⁰⁴

Kilikya'da yaşanan bu gelişmeler Bizans İmparatoru Manuel'i (1143-1180) endişelendiriyordu. Ayanı zamanda Toros'a karşı öfke duyan İmparator, generallerin-

den Andronikos komutasındaki bir orduyu Kilikya'ya gönderdi. Ancak bu ordu, Haçlı-Ermeni müttefik orduları karşısında, Tarsus kapısında meydana gelen savaşta yenilgiye uğrayarak, çok sayıda kayıp verdi (1153).¹⁰⁵ Bu durum Toros'un iştahını kabartmış olmalı ki, Onun saldırılarını Kapadokya'ya kadar sürdürdüğüne ve Türklerden esirler aldığına yer veriliyor.¹⁰⁶ Bu durumda Bizans'ın Kilikya hâkimiyeti sonlanmış oluyordu.¹⁰⁷

II. Toros'un ölümünden (1168) sonra II. Leon dönemine kadar (1187-1219) başa geçen Ermeni Baronları, kendi içlerinde, bölgede diğer prenslikler ve yakın komşularıyla uğraşır oldular.¹⁰⁸ Bunlardan III. Ruben (1175-1187), tutarlılığı, milletine hizmeti ve dindarlığından kaynaklı olarak, çok sayıda Kilise inşasıyla tanınıyor.¹⁰⁹

1071 Malazgirt Zaferiyle oluşan ortamdan yararlanarak kurulan ve gelişme gösteren Kilikya Ermeni Baronluğu, II. Leon döneminde (1187-1219) çok yönlü olarak tarihinin zirvesini yaşadı.¹¹⁰ Hâkimiyet sınırlarının geniş bir alana yayılması, daha düzenli ve güçlü bir ordu teşekkülü, ticarete canlılık, zenginlik, refah, imar faaliyetleri bu dönemin özelliklerini oluşturuyor.¹¹¹

II. Leon'un, Müslümanlar ve Bizanslılara karşı mücadelelerde Batılı devletlerin desteğini alma siyasetini yürüttü. O, bu çerçevede öncelikle Batılı Prensliklerle sıhrî akrabalık kurdu. Leon, ayrıca daha önce Alman İmparatoru Frederik Barbarossa ile de

(98) Ebu'l-Ferec, II, 374; Papaz Grigor, s. 293; Pasdermacıyan, s. 241; Turan, *Türkiye*, s.373-374.

(99) Simbat, s. 54.

(100) Bk. Süryani Mihail, s. 147; Pasdermacıyan, s.241.

(101) Pasdermacıyan, s. 147.

(102) Süryani Mihail, s.147; Simbat, s. 54; Pasdermacıyan, s. 241.

(103) *Vekayinâme*, s.147.

(104) Süryani Mihail, s.147; Papaz Grigor, s.305; Pasdermacıyan, s. 241-42.

(105) Süryani Mihail, s. 170; Vardan s.203; Ebu'l-Ferec, II, 392; Pasdermacıyan, s. 242.

(106) Bk. Süryani Mihail, s. 147; Ebu'l-Ferec, s.II, 391; Macler, *Cambridge*, IV, 170.

(107) Macler, *Cambridge*, IV, 171.

(108) Macler, *Cambridge*, IV, 170-171; Ebu'l-Ferec, II, 405; Morgan, s.180183; Pasdermacıyan, s. 243-244.

(109) Pasdermacıyan, s. 244.

(110) Simbat, s. 63; Pasdermacıyan, s. 246.

(111) Süryani Mihail, II, 291; Morgan, s. 183; Pasdermacıyan, s. 246-249; Macler, *Cambridge*, IV, 172.

dostluk kurmuştu.¹¹² Bu siyasetinde başarılı olan Leon, idare merkezini savunmaya daha elverişli ve korumalı olan Sîs'e (Kozan) taşıyarak, Ermeni bayrağı altında yardıma gelen Alman, İngiliz, Fransız ve İtalyan komutanlarını burada ağırladı.¹¹³

Batılıların desteğini alan II. Leon, Kilikya'da bir seri ilerlemeler kaydetmiş oldu. O, sınır boylarına kaleler kurarak, buralara askerî garnizonlar yerleştirdi.¹¹⁴ Askerî harekate da önem veren Leon, Kilikya'nın yanı sıra, batı yönünde sınırlarını genişletme çabasını gösterdi. Onun bu yöndeki mücadeleleri, Malazgirt Zaferiyle Ermeni toplumuna bağımsız hareket etme ortamını hazırlayan Türklere karşıydı. II. Leon bu mücadelelerine, 1187-88 yılında Kilikya akınlarında bulunan Türk Emirlerinden Rüstem komutasındaki orduyu yenilgiye uğratarak, canlarına kıymak, ağırlıklarını ele geçirmekle başladı. Leon'un Maraş bölgesindeki Türkleri kılıçtan geçirdiği de kaydediliyor.¹¹⁵

10

Selçuklu topraklarında ileri hareketına devam eden Baron Leon, Ereğli'ye varmış, buradan Kayseri'ye geçerek bu şehir yakınlarında sarp bir kaleyi ele geçirmiş, Elbistan Meliki Muğisüddin Tuğrulşah gibi bazı melekleri taziyet etmiş ve memleketlerini tahribata uğratmıştı.¹¹⁶

Bu başarılarından dolayı "Muhteşem" ve "Büyük" unvanını alan Leon,¹¹⁷ aynı zamanda Batılı devletler katında da beğeni kazanmış olmalı. Haçlıların başında bulunan İmparatoru Frederik Barbarossa da, kendilerine gösterdiği yardım ve hizmetlerine yahut başarılarına mükafat olarak, Leon'a Krallık unvanı verecekleri vadinde bulunmuştu(1195).¹¹⁸ Nitekim II. Leon 1198 yılında, Roma kilisesine bağlanması, Alman İmparatoruna itaat etmesi şartıyla, Barbarossa'nın yerine geçen oğlu VI. Henri ve Papa III. Celestin tarafından Kral unvanına layık görülerek, Sîs yahut Tarsus Katedralinde taçlandırıldı.¹¹⁹ Böylece Kilikya Ermeni Krallığı ile Batı Hıristiyanlık dünyası arasında bir bağ kurulmuş oluyordu. Bir diğer ifadeyle, başta Roma olarak, Batılı devletler, Doğu-Batı irtı-

batını, iyi bir adam gördükleri Leon üzerinden sürdürmeyi planlamışlardı.¹²⁰ Bu durumda Kilikya Ermeni Krallığı, Avrupaî bir devlet konumuna dönüştürülmüş oluyordu.¹²¹ Bu bakımdan Kilikya Krallığı II. Leon döneminde İtalya ve Batı Avrupa ile ticaret bağlarını geliştirmiş, sanat, eğitim-öğretim kurumları, yetimhaneler, hastahaneler ve Kiliselerle güçlü durumunu gösterir olmuştu.¹²² Esasen Kilikya'da yaşanan bu gelişmeler, bir manada, Malazgirt Zaferinin Ermenilere düşen kısmının yansımalarıydı.

3- Hetumlular Ermeni Prensligi

II. Leon'un ölümü (1219) Kilikya Krallığında hanedan değişimine yol açtı. Çünkü Leon'un oğlu yoktu ve kendisinden sonra İzabel (İsabelle) adında bir kız çocuk bırakmıştı. İzabel, Kraliçe olarak babasının yerine getirildi. Fakat devlet işleri, Leon'un eski komutanlarından ve aynı zamanda Hetumyan ailesinden Konstantin tarafından yürütülüyordu.¹²³ Ancak Ermeni zadedânı, memleket işlerinin bir kadın tarafından yürütülemeyeceğini düşünerek, İzabel'i Antakya Prinkepsi'nin oğlu Philip ile evlendirmeye karar verdiler.¹²⁴ Ne var ki Philip, aradan bir zaman sonra Ermeniler aleyhine bir kısım icraatlarda bulunmaya başladı. O, devlet kademelerine Haçlıları tercih ediyor, Ermeni toplumuna sıkıntılar yaşıyor ve Kilikya Krallığını Antakya Haçlı idaresiyle birleştirmek istiyordu.¹²⁵

(112) Morgan, s. 183-184; Macler, *Cambridge*, IV, 172; Pasdermacıyan, s. 247.

(113) Macler, *Cambridge*, IV, 172; Pasdermacıyan, s. 247.

(114) Macler, *Cambridge*, IV, 172.

(115) Simbat, s. 63; İbnü'l-Esir, XI, 466; Pasdermacıyan, s. 247; Ebu'l-Ferec, II, 448.

(116) Süryani Mihail, II, 291; Simbat, s. 74; Turan, *Türkiye*, s. 249; Ersan, s. 160.

(117) Ebu'l-Ferec, II, 555; Pasdermacıyan, s. 246.

(118) Macler, *Cambridge*, IV, 172; Pasdermacıyan, s. 248; Streck, *IA*, IV, 321; Kaşgarlı, M. Aktok, *Kilikya Tâbi Ereni Baronluğu Tarihi*, Ankara. 1990, s.59.

(119) Mateos, s. 191; Simbat, s. 68; Vardan, s.215, 218; Pasdermacıyan, s. 248; Morgan, s.193; Macler, *Cambridge*, IV, 172).

(120) Bk. Pasdermacıyan, s. 248-49; Koçaş, s. 35.

(121) Pasdermacıyan, s. 250.

(122) Macler, *Cambridge*, IV, 173; Pasdermacıyan, s. 250.

(123) Pasdermacıyan, s.253.

(124) Bk. İbnü'l-Esir, XII, 461; Ebu'l-Ferec, II, 511; Morgan, s. 200; Macler, *Cambridge*, IV, 174; Pasdermacıyan, s. 253.

(125) İbnü'l-Esir, XII, 464; Simbat, s. 82; Macler, *Cambridge*, IV, 174; Pasdermacıyan, s. 254; Kaşgarlı, s. 63.

Bu duruma tahammül gösteremeyen Ermeniler, Philip'i yakalayıp bir kalede hapsettiler.¹²⁶ Philip'in bulunduğu kalede zehirlenerek öldürülüşünü müteakip, Silifke'ye sığınan İzabel, naip Baron Konstantin tarafından kaçırılarak, oğlu Hetum'la evlendirildi.¹²⁷ Bunun üzerine Tarsus'ta toplanan, içlerinde Baron Konstantin'in de bulunduğu Piskoposlar, Papazlar ve Ermeni ileri gelenleri Hetum'u Kral olarak seçerek, İzabel ile birlikte taçlandırıldılar.¹²⁸ Bu durumda Kilikya Ermeni Krallığı Hetumlular ailesine geçmiş oluyordu.

Doğu kökenli olan (Siuni/Karabağ) bu aile de Malazgirt Zaferiyle oluşun müsait ortamdan yararlanarak, 1072 yılında Kilikya'ya geçmişlerdi. Aileye adını veren Hetum'un oğlu Oşin ve kardeşleri Tarsus'un kuzey-batısında, Toros dağlarının bu şehre hâkim noktasında bulunan Lampron (Namron) Kalesini kendilerine mesken ve merkez edindiler. Hetumlular bu kalede, Anadolu Selçuklu devletiyle yaklaşık eşzamanlı olarak (1080-81), Bizans'a bağlı bir Prenslik kurmuşlardı.¹²⁹

Bölgede bundan sonra Rubenlerle, Hetumlu ailesi arasında uzun zaman kin ve düşmanlık hisleri hüküm sürdü. Ruben ailesinden I. Leon'un kardeşi Mileh, Hetumlular'a bazen canlarına kıyarak, bazen da açlık çektirerek yahut başka şekillerde büyük sıkıntılar yaşatmıştı.¹³⁰ Başkumandan Simbat, iki Ermeni ailesi arasındaki bu düşmanlık çerçevesinde, II. Leon'un bir ara Hetumlular'ın merkezi Lampron'u bile ele geçirdiğini kaydediyor.¹³¹ Ancak II. Leon'un ölümünden sonra yaşanan olaylar, Hetumlular lehine cereyan etmiş ve bu aile âdeta Rubenler Krallığının varisi olmuştu.

I.Hetum (1226-1270), güçlü Sultan I. Alaeddin Keykubad döneminde (1220-1237) daha önceki anlaşmaya sadık kalarak, Selçuklu hâkimiyetini tanımaya devam etmiş, bu devlet ve milleti aleyhinde herhangi bir hareket içinde olmayı göze alamamıştı.¹³² Ancak Kral Hetum, Anadolu Selçuklularının 1243 Köseadağ yenilgisinden sonra, tamamen bu

devlet aleyhine bir tutum sergilemeye başladı. Hetum, öncelikle Moğollar'a değerli hediyelerle birlikte elçiler göndererek, itaatini arz ediyor, dostluk kurmanın, müttefik olmanın yolunu arıyordu.¹³³ Kral Hetum'un, müteakiben Moğolların tevaccühünü kazanma yönünde bir gayret içinde olduğu anlaşılıyor. Nitekim Kral, bu çerçevede, Köseadağ yenilgisi sonrasında Haleb'e gitmek üzere yola çıkan Sultan'ın annesi, eşi, kızı ve yanlarında olanlar Kilikya'ya geldiklerinde bunları alıkoydu ve bu durumu Baycu Noyan'a bildirdi. Ermeni Kralı Hetum, Moğolların talepleri üzerine de, Sultanın ailesini kendilerine teslim etmek hususunda tereddüt göstermiş olmadı.¹³⁴

Hetum'un bu tutumundan ziyadesiyle memnun kalan Moğollar, gerek elçi olarak gönderilen (1248) Kralın kardeşi Simbat'a ve gerekse kendisinin Mengü Han'ı ziyareti sırasında (1253-1256), büyük iltifat göstermişlerdi.¹³⁵ Bu görüşmede Kilikya Ermeni Krallığı, Selçuklu tabiiyetinden çıkarak, Moğolların vasıl durumuna geliyordu. Bundan sonra Ermeniye toprakları Moğolların korumasında olacak, Kral Hetum da vasallık görevlerini yerine getirmiş olacaktı.¹³⁶

Öte yandan Hetum'un Sultanın ailesini Moğollara teslim etmesi, Malazgirt Zaferiyle Ermenilere bağımsızlık yolunu açan Selçuklular ve Müslüman Türk halkına acı bir ihanetti.¹³⁷ Ebul'l-Ferec de bu hadiseyi, hiçbir hükümdarın cevaz görmediği, menfur ve müstekreh olarak değerlendiriyor.¹³⁸

(126) Simbat, s.83; Ebu'l-Ferec, II, 511.

(127) (Simbat, 1946: 83; Ebu'l-Ferec, 1987: II, 511; Morgan, 1919: 202; Macler, 1920: IV, 174; Kaşgarlı, 1967: 63; Ersan, 2007: 182-83).

(128) Simbat, s. 83; Ebu'l-Ferec, II, 183; Macler, *Cambridge*, IV, 174.

(129) Bk. Morgan, s. 162; Genceli Kiragos, " Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar", (Frasızce çev. Ed. Dulaurier, Türkçe çev. Mahmud Kemal Bey), *Türkiyat Mecmuası* II, İstanbul 1926, s. 182; Turan, *Türkiye*, s. 249, 452; Kaşgarlı, s. 7,10; Ersan, s. 108.

(130) Simbat, s. 60.

(131) *Vekayinâme*, s. 75.

(132) Morgan, s. 203; Turan, *Türkiye*, s. 345-46; Ersan, s. 183.

(133) Genceli Kiragos, s. 181; Morgan, s. 204-205; Lang, s. 205; Ersan, s. 187.

(134) Genceli Kiragos, s.181; Ebu'lFerec, II, 542; Macler, *Cambridge*, IV, 175; Pasdermaciyan, s. 254; Ersan, s. 187.

(135) Genceli Kiragos, s. 181; Ebu'l-Ferec, II, 555; Pasdermaciyan, s. 254; Lang, s. 206; Kaşgarlı s. 71-72; Ersan, s. 192.

(136) Genceli Kiragos, s. 181; Pasdermaciyan, s.254; Kaşgarlı, s. 75.

(137) Bk. Ebu'l-Ferec, II, 542.

(138) Ebu'l-Ferec Tarihi, II, 543.

Buna göre Kilikya Ermenileri daha önce Haçlılarla kurdukları ittifakı, şimdi Moğollarla oluşturmuşlardı. Bununla da yentimleyen Kral Hetum Franklar, Kıbrıs Haçlıları ve diğer Haçlı Kontluklarıyla sıhrî akrabalıklar kurarak,¹³⁹ Selçuklular ve komşu Müslüman varlıklara karşı mücadelede güç birliği oluşturma yoluna gitmişti. Zaten Moğol- Ermeni dostluk sözleşmesi de daha çok Müslüman mücadelesi esasına dayanıyordu.¹⁴⁰

Kurulan ittifak kısa sürede beklenen sonucu vermeye başladı. Hetum, 1258'de Maraş'ı ele geçirdi.¹⁴¹ Kral, IV. Kılıç Arslan'ı da yenilgiye uğratarak (1259), İzorya'nın¹⁴² tamamını hâkimiyetine aldı.¹⁴³ Kral Hetum'un askerî hareketliliğinde, Moğolların, Selçuklu mülkünün en önemli kısmını kendisine verecekleri sözlerinin¹⁴⁴ etkili olduğu anlaşılıyor. Nitekim Moğolların bölgeye gelişleriyle alınan bir kısım yerler Hetum'a verildi. Bu arada Kral, Behisni'yi de 1261 yılında alarak hâkimiyetine kattı.

Moğolların Suriye seferine de katılan ve onlara rehberlik eden Hetum, Halep'te, Humus'ta ve Şam'da Müslümanların kılıçtan geçirmelerinin yolunu açmış ve kendisinin içinde bulunduğu müttefik güç tarafından günlerce kan akıtılmıştı.¹⁴⁵ Yakın tarihte Rusların desteğiyle, Roğu Anadolu'da Müslüman halkın canına kıyan Ermeniler, şimdi de Moğolların eliyle aynısını yapmışlardı. Halbuki o zamanda Osmanlılar, bu dönemde ise Selçuklular Ermenilere önemli imkânlar sunmuşlardı.

Moğolların Ayn Calut'ta Memluklar karşısında yenilgiye uğramaları(1260), Hetum'u zor durumda bıraktı.¹⁴⁶ Moğol desteğinin Kilikya Ermeni Krallığının üzerinden kalkmasıyla âdeta şaşkına dönen Hetum, Batı Hıristiyanlığına yönelerek, yeniden Bir Haçlı seferi arayışında bulundu ise de, olumlu bir sonuca varamadı.¹⁴⁷

Ermeni Krallığı 1266 tarihinde Kilikya'ya inen memluklu ordusu karşısında, Der-

besak/Servend Kayası civarında meydana gelen savaşta ağır bir yenilgi yaşadı. Hetum'un oğlu Leon'un da esir düştüğü bu savaş,¹⁴⁸ Kilikya Ermenileri için sonun başlangıcı oldu. Hetum, bu yenilgiden sonra oğlunun kurtuluşu için Moğollar, Batılular ve Memluklular arasında koşturdu. Sonucu elde edince de bir Manastıra kapanarak, burada son nefesini verdi (1270).¹⁴⁹

Babasının çabalarıyla esaretten kurtulan ve ölümüyle de yerine geçen III. Leon (1270-1289), aynı politikayı sürdürmeye çalıştı.¹⁵⁰ Ancak, Kilikya Ermeni Krallığının eski gücüne kavuşması zor görünüyordu. Çünkü bundan sonra yeni gelişmeler yaşanmış ve bunların çoğu Ermenilerin aleyhine cereyan etmişti.

Hetum'dan sonra oğulları arasında taht kavgalarının yaşanması. Moğol toplumunda İslâm dininin yayılır olması. Bazı Moğol Hanlarının İslâmiyet'i kabul etmeleri ve buna bağlı olarak Orta Doğu siyasetlerinin değişime uğraması.¹⁵¹ Bütün bunlar Ermeni Krallığını zaafa uğrattıyordu. Bilhassa Moğolların yenilgiye uğradıkları Elbistan savaşından sonra (1277), bölgede Memluklu hâkimiyetinin ağırlık kazanması, Kilikya Ermeni Krallığını olumsuz etkiliyordu. Nihayet gün geçtikçe memluklu hâkimiyeti ve baskısı karşısında eriyen Hetumlular ailesi Ermeni Krallığı, 1375 yılında, yine bu devlet tarafından sonlandırılmış oldu.¹⁵²

(139) Lang, s.207.

(140) Bk. Genceli Kiragos, s. 181; Koçaş, s.35.

(141) Kaşgarlı, s. 75.

(142) Torosların üzerinde, Kilikya'dan Karaman yakınlarına kadar uzanan yerler. Bk. Umar, s. 347.

(143) Macler, *Cambridge*, IV, 175; Lang, s.207.

(144) Kaşgarlı, s. 75.

(145) Bk. Vardan, s. 230, 233; Macler, *Cambridge*, IV, 175; Lang, s. 207, Kaşgarlı, s.76.

(146) Bk. Macler, *Cambridge*, IV, 175; Lang, s. 207; Kaşgarlı, s. 76.

(147) Lang, s. 207; Kaşgarlı, s. 76 .

(148) Bk. Ebu'l-Ferec, II, 586; Morgan, s. 206; Pasdermacıyan, s. 255; Macler, *Cambridge*, IV, 175; Lang, s.207; Kaşgarlı, s.76; Ersan, s. 202.

(149) Ebu'l-Ferec, II, 586; Morgan, s. 206; Macler, *Cambridge*, IV, 175; Lang, s. 207.

(150) Pasdermacıyan, s. 255; Morgan, s. 206; Kaşgarlı, s. 35-36.

(151) Morgan, s. 207; Macler, *Cambridge*, IV, 176-180; Kaşgarlı, s. 77 vd.

(152) Bk. Ebu'l-Ferec, II, 586; Morgan, s. 222; Macler, *Cambridge*, IV, 181; Kaşgarlı, s. 77 vd.; Ersan, s. 206 vd.

Sonuç

İlk İslâmî fetihlerle rahat bir nefes alan Ermeniler, 1071 Malazgirt Zaferiyle bunun ikincisini yaşadılar. Selçuklu akınlarıyla Doğu'daki Ermeni aileleri, bazen Bizans'ın tehcir siyaseti ve bazen da kendi istekleriyle Anadolu'nun iç kısımlarına göç etmişlerdi. Ancak bu insanlar Bizans'ın tahakküm ve tasallutundan kurtulamamış, zaman zaman can ve mal zayıyatı yaşamış, Rumlardan nefret duyar olmuşlardı. Bu bakımdan İmparator Romanos Diogenes'in ordusunda bulunan Ermeniler, gönüllü olmadıkları için daha sa-vaşın başında ordudan ayrılmışlardı.

Bizans ordusunun Malazgirt'te yenilgiye uğraması üzerine (1071) serbest kalan ve İmparatorluğun ağırlıklarını omuzlarından atan Ermeniler, bu sırada kendileri için en uygun mekân olan güneye, Kilikya'ya göçmeye başladılar. Önce dağlık Kilikya'da yerleşen Ermeniler, burada Bizans'tan bağımsız Prenslükler kurdular. Philarotos (1074), Ruben (1079-80) ve Hetumlu (1080-81) Ermeni Prenslükleri bunların başında geliyor.

Ne var ki Malazgirt Zaferinin oluşturduğu ortamdan yararlanarak, birer siyasî teşekkül haline gelen, en önemlisi de benliklerine ve bağımsızlıklarına kavuşmuş olan Ermeniler, kendilerine bu imkânları hazırlayan Selçuklular aleyhine hareket etmeye başladılar. Kilikya Ermenileri, önce Haçlılarla ittifak kurarak, Selçuklu topraklarına saldırılar düzenliyor, canlara ve mallara kıyım yaşıyorlardı. Selçuklu devletinin Bizans, Haçlı ve kendi içlerindeki meşgaleleri, Ermeni saldırılarına fırsat veriyordu. Bu saldırılar Anadolu Selçuklu Sultanlarının Kilikya seferine çıkmalarına neden oluyordu. Ancak her defasında dağlık Kilikya'ya çekilerek geçitleri kapatan Ermeniler, ya bağışlanma talebinde bulunuyor veya tabiiyetlerini arz ediyorlardı. Bu talepleri olumlu bularak, barış imzalayan Sultanlar, bir milleti yok etmek yerine, barış içinde yaşamının ve yaşatmanın örneğini veriyorlardı.

Böyle bir yaklaşıma rağmen, Kilikya Ermeni Krallığı, Anadolu Selçuklu devletini felakete sürükleyen Köseadağ yenilgisinden sonra (1243) Moğollarla ittifak kurdu. Haçlılar ve Batıların da destek verdiği bu ittifak, Türkler ve diğer Müslüman varlıklara daha acılı sonuçlar yaşattı. Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhusrev'in ailesinin, Kral I. Hetum tarafından Moğollara teslim edilmesi, bu acının ilk örneğini oluşturuyordu. Bundan sonra Ermeni Hetum'un rehberliğinde, Anadolu ve Suriye'de binlerce Müslüman kılıçtan geçirildi.

Kaynakça

- Anna Komnene, *Alexiad*, (çev. Bilge Umar), inkılap kitabevi, İstanbul 1996.
- Abdülmün'im Macid, , *et-Târih es-Siyasiyye Li'd- Devleti'l-Arabiyye*, İskenderiyye 1948.
- Abû'l-Farac, Georgy (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Târîhi*, (çev. Ö. Rıza Doğrul), Ankara 1987.
- Astarcıyan, K. L., *Târîhu'l-Ümmeti'l-Ermeniyye*, Musul 1951.
- Başkumandan Simbat, *Vekayi-nâme*, (çev. Hrnt D. Andreasyan), (Basılmamış nüsha, TTK Kütüphanesi), 1946.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya, , *Fütûbu'l-Buldân*, nşr. A. Enis et-Tabba'-Ö. Enis et-Tabba', Beyrut 1987.
- Brooks, E.W, "The Arabs In Asia Minor (641-750), From Arabic Sources", *The Journal of Hellenic Studies*, 1998, s. 182-208.
- Darkot, Besim, "Adana", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul 1978.
- Ebu'l-Fida, İmâdüddin İsmail, *el-Mubtasar fi Abbâri'l-Beşer*, Mısır 1912.
- Ersan, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK, Ankara 2007.
- el- Ezdî, Ebû İsmail Muhammed b. Adullah, *Fütûbu's-Şam*, nşr. W. N. Lees, Kalkuta.
- Gévond, 1856, *Histoire Des Guerres Et Des Conquetes Des Arabes En Armenie*, Fransızcaya (çev.
- Garabed V. Chahnazarian), Paris 1854.
- Genceli Kiragos, " Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar", (Fransızcaya çev. Ed. Dulaurier, Türkçe çev. Mahmud Kemal Bey), *Türkiyat Mecmuası* II, İstanbul 1926, s. 139-178.
- Grousset, René, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras yay., İstanbul 2005.
- Hitti, Philip K., *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), Boğaziçi yay., İstanbul 1989.
- Honigmann, Ernst, , *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (çev. F. İşıltan), İstanbul 1970.

- Hüseyinof, R. A. "Malazgirt ve Kafkaslar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10, s. 1968, 61-71
- Hüseyinî, Sadruddin Ebû'l-Hasan Ali b. Nasr b. Ali , *Abbâru'd-Devleti's-Selçukiyye*, (çev. Necati Lügal), Ankara 1943.
- İbn A'sem el-Kûfî, Ebû Muhammed Ahmed, *Kitâbu'l-Fütûb*, Beyrut 1986.
- İbn Hişames-Siretü'n-Nebeviyye, (nşr. M. es-Sakâ vd.), y. t.y.
- İbn el-Kalanisî, Ebî Ya'la *Hazma, Zeylu Târîbi Dırmaşk*, Beyrut 1908.
- İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed, *Kitâbu Tecâribü'l-Ümem*, Mısır 1332/1914.
- İbnü'l-Esir, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, , *el-Kâmil fi't-Târîb*, (nşr. C. J. Tornberg), Beyrut 1982.
- İpek, A., Ermenilere Rum Mezâlimi", *dünden bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara 2003, s. 31-38
- İskender, Fayiz Necib, *el-Müslimûn ve'l-Bızantrıyyûn ve'l-Ermen fi Zav'i Kitâbâtü'l-Müerrib el-Ermeni el-Muasır "Sebéos"*, İskenderiyy 1993.
- İskender, Fayiz Necib, *el-Fütûbâtü'l-İslâmiyye li Bilâdi'l-Kürc*, İskenderiye 1988.
- Kaegi, Woltere, *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, (çev. Mehmet Özey), Kaknüs yay., İstanbul 2000.
- Kafesoğlu, İbrahim, , " Selçuk'un Oğulları ve Torunları", *Türkiyat Mecmuası*, XIII, İstanbul 1958, s. 117-130.
- Kaşgarlı, M. Aktok, *Kilikya Tabî Ereni Baronluğu Tarihi*, Ankara 1990.
- Kesrevi-i Tebrizî, A., *Şhriyârân-ı Gummâm*, Tahran 1335.
- Koçaş, Sadî, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk -Ermeni İlişkileri*, Altınok Matbaası, Ankara 1967.
- Lang, David Marshall, , *Armenia*, London 1970.
- Laurent, J., *Byzance Les Turcs Seldjoudides Dans L'Asia Occidentale*, Paris 1913.
- Laurent, J., *L'Arménie Entre Byzance Et L'Islam*, Paris 1919.
- Lynch, H. F. *BArmenia Travels and Studies*, Beyrut 1969.
- Macler, F., "Armenia", *The Cambridge Medieval History*, Cambridge 1927, 153-182.
- Manandian, H. A., *The Trade And Cities of Armenia in Relation to Ancient World Trade*, ed. N. G. Garsoian, Lisbon 1965.
- Manadian, H.A., "Les Invasions arabes En Armenia", *Byzantion*, XVIII (1948), Vaduz 1964.
- Mateos, Urfalı, *Vekayi-Nâme*, (çev. Hrant D. Andreasyan), Ankara 1987.
- Morgan, *Histoire People Armenien*, Paris 1919.
- Muyuldermans, J., *La Domination Arabe En Arménie*, Paris 1927.
- Ostrogorsky, G., *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret İşiltan), Ankara 1991.
- Ögel, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı (13. yüzyıl sonlarına kadar)*, Ankara 1982.
- Papaz Grigor, Urfalı Mateos *Vekayinâmesi Zeyli*, (Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan), TTK, Ankara 1987.
- Pasdermaciyan, Herand, *Tarih-i Ermenistan*, (Farsça-ya çev. Muhammed Kadi), Taharan 1369.
- Sebéos, *Histoire D'Heraclius*, (çev. F. Macler), Paris 1904.
- Sevim, Ali, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, TTK yay., Ankara 1983.
- Sevim, Ali, *Anadolu'nun Fetihleri Selçuklular Dönemi*, TTK yay., Ankara 2000.
- Sümer, Faruk, "Çukur-Ova Tarihine Dair Araştırmalar" (Fetihten XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1/1 Ankara 1964, s. 1-32.
- Sümer, Faruk, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 1990.
- Süryani Patrik Mihail, *Vakayinâme*, (Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan), TTK basılmamış nüsha), 1994.
- Streck, "Ermeniye", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993 , *MEB*. yay. IV, 317-326.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîbu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut 1407/1987.
- Turan, O., *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1993.
- Turan, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi yay., İstanbul 1999.
- Turan, O., *Doğu Anadolu'da Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi yay., İstanbul 1993.
- Uçar, Şahin, *Araplar'ın Anadolu Seferleri*, Şüle yay., İstanbul 2012.
- Umar, Bilge, *Tarihsel Adlar*, İnkılap, İstanbul 1993.
- Urfalı Mateos , *Vekayinâme*, (Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan), TTK, Ankara 1987.
- Vakidî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, *el-Megazî*, Ed. Marsden Jones, London 1966.
- Vardan, Müverrih, , "Türk Fütuhâtı Tarihi", (çev. Hrant D. Andreasyan) *Tarih Semineri Dergisi* I-II, İstanbul 1937.
- Vasiliev, A. A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (çev. A. M. Mansel), Ankara 1993.
- Ya'kubi, Ahmed b. Ebî Ya'kub b. El-Vazih, *Târîbu'l-Ya'kubi*, Necef 1358.
- Yakut el-Hamevî, Şihabuddin Ebû Abdullah, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut 1955.
- Yinanç, M. Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul 1944.
- Yinanç, Rafet, " Selçuklular ve Osmanlıların İlk Dönemlerinde Ermeniler", *Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu*, İzmir 1983, s. 67-74.